

Verzameld werk van mr. dr. Leo Klinkers vanaf 1970

Verantwoording

Dit document is een verzameling van circa 95% van mijn bestuurskundige producties sinds 1970. Het begon met de wens om - voordat ik mij zou gaan bezig houden met het bestuderen van het liefdesleven van onze geraniums - een overzicht te maken van de omvang, aard en mogelijke rode draden in dat werk. Gaandeweg besepte ik dat wat ik anderen pleeg voor te houden, namelijk 'het hebben van kennis verplicht tot het delen daarvan', ook voor mij geldt. Dus heb ik deze verzameling goed mogelijk toegankelijk gemaakt voor hen die er wellicht iets mee kunnen.

Nu eerst iets over mijn achtergrond.

Na een juridische studie in Utrecht begon ik mijn loopbaan op 1 januari 1969 als ambtenaar bij de gemeente Amersfoort. Aan die leerschool bewaar ik fijne herinneringen. In de loop van 1970 kreeg ik het verzoek om aan het Instituut voor Staats- en Administratief Recht van de Utrechtse juridische faculteit het onderwijs en onderzoek in de bestuurskunde op te zetten.

Als medeoprichter van de Vereniging voor Bestuurskunde in 1972 was ik vijf jaar als vicevoorzitter belast met het bevorderen van bestuurskundig onderwijs en onderzoek aan Nederlandse universiteiten en hogescholen. In internationaal verband werkte ik binnen het International Institute of Administrative Sciences (IIAS), de International Association of Schools and Institutes of Administration (IASIA) en de European Group of Public Administration (EGPA).

Mijn werk is steeds geleid door denken van onderop, dus vanuit de samenleving, vervat in het adagium '*Alle soevereiniteit rust bij het volk*'. Dat gaf vorm en inhoud aan inspanningen om (a) resultaatgericht, uitvoerbaar beleid te doen maken, met handhaafbare regelgeving, vanuit de samenleving en (b) aan mijn werk op het vlak van streven naar een federaal Europa op basis van een democratische federale constitutie van het volk in plaats van de top down ondemocratische en disfunctionele verdragen van intergouvernementele samenwerking.

Verbonden aan een universiteit,

- o samen met collega's van andere universiteiten de tweede generatie bestuurskundigen in de jaren zeventig,
- o op zoek naar de vorm, inhoud en begrenzing van een te creëren multi- of interdisciplinaire wetenschap bestuurskunde,
- o bij de oprichting van de Vereniging voor Bestuurskunde in 1972 als vicevoorzitter belast met het promoten van bestuurskundig onderwijs en onderzoek,

ben ik gaandeweg mijn eigen interdisciplinaire pad gaan kappen in het oerwoud van wetenschappen die elementen bevatten waarmee men het functioneren van overheden kan analyseren en verbeteren. Anders gezegd, ik probeer(de) de bestuurskunde interdisciplinair te benaderen op zoek naar (a) haar begrenzing ten opzichte van monodisciplinaire wetenschappen en (b) naar een inhoudelijke verwevenheid of versmelting van leerstukken/ aspecten/elementen van een aantal afzonderlijke disciplines tot één interdisciplinaire, coherente wetenschap. Dat betreft onder meer: wetenschapsmethodologie, staatsrecht, bestuursrecht, federaal recht, internationaal recht, rechtsfilosofie, politieke filosofie, cybernetica, systeemtheorie, thermodynamica, sociale psychologie, psychoanalyse, communicatietheorie, taalbeheersing, argumentatieleer, causaliteitsleer, organisatietheorie, sociologie, demografie, theologie, formele logica.

Mijn leerlingen noemden het de *Methode Klinkers*. Omdat dit binnen het openbaar bestuur een bekend begrip werd heb ik dat zo gelaten.

Met veel genoegen is het mij vergund geweest om deze methode van beleidsontwikkeling in meerdaagse cursussen te mogen doceren aan het Rijks Opleidings Instituut (ROI) en andere opleidingsinstellingen. Ik bewaar aan het plezier dat groepen ambtenaren aan verwerven en toepassen van deze kennis beleefden fijne professionele herinneringen.

Het voor de hand liggende antwoord op de vraag: "Ben je dus meester in al die wetenschappen?" is natuurlijk: "Nee. Het is me alleen gelukt om in die wetenschappen elementen/aspecten te vinden en zodanig met elkaar te verbinden dat je daarmee het functioneren van overheden tot in detail kunt blootleggen. En op die manier een instrument hebt om dat functioneren te verbeteren". Vergelijk het interdisciplinaire karakter als het aan een draad rijgen van afzonderlijke parels waardoor het geheel – een parelketting – meer wordt dan de som der delen.

De rode draad door een groot deel van mijn werk is de vaststelling - medio jaren zeventig - dat er ernstige fouten zitten in het politieke systeem en de werkwijze van de Tweede Kamer, het Kabinet en het zogeheten Huis van Thorbecke en van

daaraan verbonden staatsrechtelijke en institutionele structuren en procedures. Dat bracht mij eind jaren zeventig al tot de vaststelling dat het politieke systeem, in een sluipend proces van eroderend verval, op weg was naar zijn ondergang. Dat vond uiteindelijk plaats met de val van het kabinet Rutte IV. Wat zich daarna aandienende als politiek systeem mag die naam niet dragen. Geen 'politiek', geen 'systeem'. In plaats daarvan 'entropisch verval'.

Door de jaren heen heb ik die afkalvende kwaliteit van het politieke systeem - onder meer gevoed door een onstuitbaar verlies van kennis van elementair staatsrecht bij juist die personen - politieke ambtsdragers - die daarin geen enkele fout mogen maken - beschreven in artikelen, video's, cursussen en boeken. Met een eenvoudige tekening - zie hierna - licht ik dat toe. Ik versmelt in die tekening een aspect van systeemleer met een element van thermodynamica en een element van organisatieleer om uit te leggen dat het Nederlandse politieke systeem aan het einde van een politieke levenscyclus is gekomen en inmiddels is omgevallen.

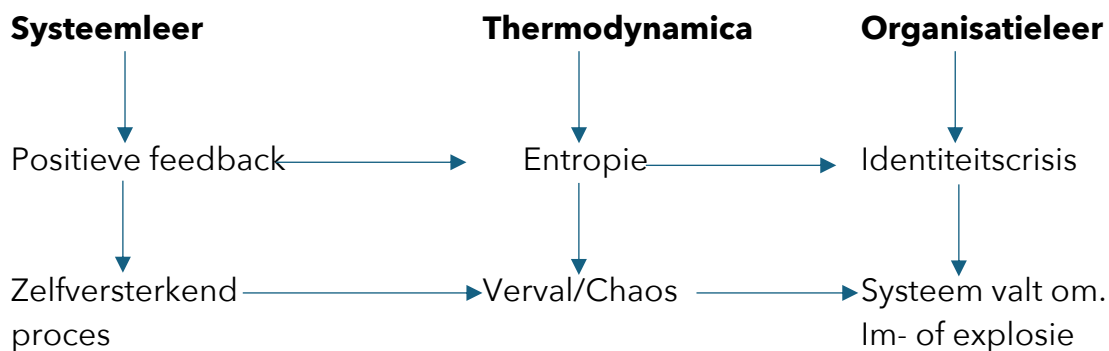
In mijn geschriften stel ik regelmatig dat het politieke ambt het belangrijkste ambt ter wereld is, maar dat de politiek - dat is de manier waarop dagelijks dat ambt wordt vervuld - de oorzaak is van de meeste maatschappelijke problemen. De politiek als veroorzaker, niet als oplosser van problemen. Die ervaring bracht mij door de jaren heen tot de bevinding dat slechts 1% van hen die het politieke ambt bekleden daartoe voldoende bekwaam en geschikt is om het volk te vertegenwoordigen bij het vaststellen van het algemeen belang.

Niettemin heb ik het voorrecht gehad om nationaal en internationaal te mogen werken voor politici van hoge kwaliteit. Ik veroorloof mij op te merken dat Neelie Kroes die 1% aanvoert. Ambtenaren van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat in de jaren tachtig hadden diep respect voor haar. Zij was een minister die - begonnen onder het motto "Ik ben blij dat ik rij" - tijdens de ontwikkeling van het Tweede Structuurschema Verkeer en Vervoer (1987-1989) een draai van 180 graden durfde te maken door de belangen van Verkeer, Vervoer en Economie te versmelten met de belangen van Natuur en Milieu. Om vervolgens - nota bene door haar eigen partij - uit het Kabinet Lubbers II te worden gezet (samen met milieuminister Ed Nijpels) wegens haar besluit om de bekostiging van die Natuur- en Milieubelangen te financieren met bestendiging van het reiskostenforfait. Ik vermeld dit om twee redenen. In de eerste plaats vanwege de politieke moed om haar inzicht over de noodzaak van het bewaken en bewaren van belangen van Natuur en Milieu binnen belangen van economische voorspoed en professionalisering van verkeer en vervoer daadwerkelijk toe te willen passen. In de tweede plaats omdat zij dat inzicht verwierf dankzij de toepassing van de *Methode Klinkers*, waarbinnen een diepgaande raadpleging van onderop uit de samenleving - en uit de uitvoering - de sleutel is om met draagvlak fundamentele

vernieuwingen aan te brengen. Een draagvlak dat toen bij VVD en CDA ontbrak. En nu nog steeds. De weerzin waarmee premier Rutte in 2019 op de tv aankondigde dat de maximumsnelheid van 130 terug moest naar 100 km per uur sprak boekdelen.

Gezien mijn trieste bevindingen door de jaren heen is mijn boek '*Over Bekwaamheid en Geschiktheid van Politieke Ambtsdragers*' (2023), gewijd aan de noodzaak een Tweede Kamer samen te stellen met 150 leden die op het punt van bekwaamheid (26 eisen op het vlak van kennis en ervaring) en geschiktheid (30 eisen op het vlak van integriteit, ethiek, rechtmatigheid, moraliteit) minstens tienmaal beter zijn dan wat we de afgelopen veertig jaar aan vertegenwoordigers van het volk hebben gehad.

De tekening toont de wetmatigheden van dit proces van verval van ons politieke systeem.

Vanuit de systeemtheorie kennen we de werking van positieve feedback (voorwaartse koppeling). Binnen een organisatie met systeemfouten verbinden ze zich en eroderen ze het systeem cumulatief van binnenuit: verbreding, versnelling en vergroting van chaos en verval. Uiteindelijk implodeert of explodeert het systeem. Orde verandert in zelfversterkende wanorde. De Toeslagenaffaire is daarvan een hemeltergend voorbeeld. Mijn persoonlijke betrokkenheid bij dit voorbeeld van, aan schuldige onkunde grenzende chaos, komt elders in dit Verzameld Werk aan de orde.

Die zelfversterkende chaos komt door een element uit de tweede wet van thermodynamica in het begrip entropie: verval, wanorde, chaos. Een systeem dat in orde is, heeft genoeg energie om wanorde (tijdelijk) te weerstaan. Om te overleven en te vernieuwen moet het meer energie opslaan dan verbruiken. Die energie ontleent zij aan een open verbinding met de diversiteit van de samenleving: van buiten naar binnen. Zonder voldoende en voortdurende opslag van nieuwe energie zal het verval dat altijd tot op zekere hoogte aanwezig is de interne wanorde verder aanjagen, gedreven door positieve feedback. Poging om

dit proces te repareren geschieden steeds via ad hoc beleid in een jacht naar snelle, maar altijd slechts tijdelijke oplossingen: het geeft even rust maar de problematiek komt in versterkte mate terug. Versterkt in cumulatieve zin: 2-4-8-16-32-

Het opstapelen van ad hoc beleid leidt tot aantasting van de identiteit van de organisatie. De zelfversterkende positieve feedback, waardoor verlies van kostbare energie het entropisch verval van orde en chaos binnen een systeem aanjaagt, brengt de organisatie in een identiteitscrisis. Voortbestaan en vernieuwing zijn door gebrek aan opgeslagen energie niet meer mogelijk. Uiteindelijk valt het systeem om, door imploderen of exploderen.

Kenmerken: als het proces eenmaal op gang is, versnelt het, breidt het zich uit en vernietigt het. Uiteindelijk zichzelf. Elke poging om een dergelijk proces te stoppen of op te lossen mislukt en leidt tot meer systeemfouten. En dus meer problemen. Gebrek aan kennis van de Valkuil van het Oplossingendenken - een onderwerp dat ik elders bespreek - jaagt dat proces aan.

Terzijde: bij het formeren van projectteams bespreek ik geboden en verboden, eigen aan dat type werk binnen een vaak complexe maatschappelijke problematiek. Ik hou strak de hand aan een verbod om te praten over oplossingen en pragmatisch handelen. Niets is disfunctioneler dan mensen om je heen die roepen om oplossingen, pragmatisch handelen en 'doen, doen', zonder vakkundige aandacht voor het oorzakelijk complex waaruit problemen zijn ontstaan. Het accent moet altijd liggen op nadenken, op analyse/diagnose. Werkende oplossingen liggen altijd verscholen in goede analyses. In de context van de Methode Klinkers gaat het dan om oorzakenanalyses, schematische weergaven - soms van vijf of meer vierkante meters - van ketens van oorzaken van een probleem, vervat in oorzakelijke gelaagdheden van onder (grondoorzaken) naar boven (symptomen). Het is mijn ervaring dat juist door oorzakelijke complexen te visualiseren (men hoeft alleen te kijken) in plaats van op te schrijven (men moet dan te veel lezen) bestuurders meteen zijn overtuigd: "Zo is het. We zien nu precies waar het fout ging en wat daar nu nog aan te doen valt. Is het echter niet mogelijk om alsnog in dat oorzakelijk complex in te grijpen, dan rest ons alleen nog symptoombestrijding. Maar dat kunnen we aan iedereen uitleggen."

Nu weer terug naar het voortschrijdend verval van ons politieke systeem. Voeg aan de drie aspecten (systeemleer, thermodynamica en organisatieleer) een element uit de psychoanalyse à la Manfred Kets de Vries toe (de neuroses van de top van een organisatie worden overgenomen door de rest van die organisatie tot aan de werkvloer toe), plus de decennialange afwezigheid van substantiële kennis - bij

Parlement, Kabinet en menig Minister van Justitie – van, en inzicht in staatsrecht, het vertegenwoordigen van het volk, het vaststellen van het algemeen belang en democratie, en dan maakt de interdisciplinaire cocktail een naderend omvallen van het politieke systeem voorzienbaar.

De ernst van de afwezigheid van kennis van elementair staatsrecht – fundament van onze samenleving – bleek nog eens tijdens het debat in de Tweede Kamer op 13 december 2023 over de nota van Verkenner Plasterk als eerste stap naar een nieuw kabinet. Het Kamerlid Yesilgöz-Zegerius, tevens demissionair Minister van Justitie en Veiligheid, diende een motie in om – via het Kabinet – de Eerste Kamer te bewegen ‘een pas op de plaats te maken’ bij het behandelen van de Spreidingswet die al door de Tweede Kamer was aangenomen. Achtergrond: de Spreidingswet was weliswaar al door de Tweede Kamer aangenomen, maar als er een rechts Kabinet zou komen zou er een meerderheid tegen die wet ontstaan. En dan zou die Spreidingswet – conform de wensen van de VVD- in de prullenbak verdwijnen.

De onmiddellijke kritiek van een grote meerderheid van de Kamer op die motie richtte zich hoofdzakelijk op de inhoud, te weten het manipuleren van het asielbeleid. Er was weinig aandacht voor het feit dat hier sprake is van een aanval op het staatsrecht. De Eerste Kamer heeft de positie om de Tweede Kamer te corrigeren. Maar de Tweede Kamer heeft niet de positie om de Eerste Kamer – laat staan via het Kabinet – aan te sturen. De Kamervoorzitter had die motie ter plekke moeten verscheuren en het Kamerlid moeten verzoeken nimmer meer een aanval te plegen op de staatsrechtelijke orde. En zo snel mogelijk een goede cursus staatsrecht te volgen.

Deze poging om het staatsrecht uit te hollen – nota bene onder leiding van de demissionaire Minister van Justitie en Veiligheid – tekent het onrustbarende verdere verval van ons politieke systeem. Een dag later werd de motie met afgezwakte inhoud alsnog aangenomen. Het besef van staatsrechtelijke wanorde was kennelijk gearriveerd. De nieuwe versie was niet langer een staatsrechtelijk onaanvaardbare opdracht (verpakt in een verzoek) aan Kabinet en Eerste Kamer om de behandeling van de Spreidingswet uit te stellen, maar slechts een mededeling dat de vier fracties die de motie tekenden graag zouden zien dat de behandeling van die wet zou worden opgeschort. Daarmee verloor de motie de angel omdat in deze versie het Kabinet zich er niet aan behoefde te storen.

Dat de leiders van de vier fracties zich zover van het staatsrecht opstelden was een alarmsignaal voor wat ons nog te wachten stond. En het feit dat Premier Rutte intervenieerde met het standpunt dat hier geen inbreuk op het staatsrecht plaatsvond is vergelijkbaar met kwakzalverij in de medische wereld: dan vallen er

vroeg of laat slachtoffers. Het is een groot probleem dat dit ongestraft kan gebeuren. Politieke standpunten die kant noch wal raken en zelfs de (rechts)orde van de staat bedreigen worden niet of nauwelijks gecorrigeerd. Ook niet door wetenschappers en politieke journalisten.

Het is mijn ervaring dat het geen zin heeft om dergelijke indicaties van het gestage verval van het politieke systeem duidelijk te maken aan de meeste politici. Het stuit op cognitieve dissonantie, het onvermogen – door gebrek aan kennis – om een ongewenste waarheid te accepteren omdat men anders zichzelf verloochent. Toen ik begin jaren negentig een vooraanstaande politicus uitlegde dat je bij de vier belangrijkste steunpilaren onder de staat – de politie, het openbaar ministerie, de rechterlijke macht en de belastingdienst – sporen zag dat ze door dit proces van verval al waren aangetast en uiteindelijk, na vele zinloze ad hoc reparaties in de jaren die nog zouden komen in een staat van wanorde, verval en chaos zouden komen te verkeren, keek hij mij verbluft aan, haalde de schouders op en liep weg. Wie anno 2025 het nieuws volgt – en zeker zij die in die vier organisaties werken – weten inmiddels wel beter.

Na de omvangrijke demonstraties op diverse ‘Malievelden’ in de recente jaren, het toenemend geweld tegen hulpverleners, de onlusten op voetbaltribunes, stakingen in de gezondheidszorg, onthullingen over dubieus handelen van het ooit zo zorgvuldige en onkreukbare openbaar ministerie en dreigen met staken door de rechterlijke macht – om maar een paar signalen te noemen – moeten we ons voorbereiden op een uitholling van staatsorganen, stilstand van diensten van de verzorgingsstaat en als reactie burgers die niet langer hun belasting en premie voor de ziektekosten willen betalen. Een proces van chaotisering, identiteitscrises, verschijningsvormen van implosie, gepaard gaande met de roep om een sterke man en de daaraan gekoppelde ochlocratie – een heerschappij van het gepeupel – staat ons te wachten. De politiek krijgt de samenleving die zij verdient.

De getoonde tekening verklaart mijn antwoord op de vraag: “Hoe kon het gebeuren dat de verkiezingen van 22 november 2023 met overmaat werden gewonnen door de PVV?” Het antwoord leid ik af uit mijn bovengenoemde boek van 2023. Het politiek monopolie van CDA en VVD heeft vanaf 1977, met het neoliberalisme als slagwapen, met een gebrek aan toekomstdenken, met minachting van de basis van de samenleving en de uitvoerende diensten, met gebrek aan kennis van wat nationaal en internationaal rechtens geldt, met negeren van standaarden van rechtmatig handelen zo’n ravage aangericht in de samenleving, in de uitvoering, in de handhaving en in het ambtelijk systeem, zoveel onrust, onlust, chaos, onzekerheid en zorgelijkheid veroorzaakt, dat een ervaren populist met twee vingers in de neus de winst kon grijpen. Het klassieke voorbeeld van de roep om een sterke man als voorafgaand bestuur chaotiseert.

Een sterke man belooft dat de treinen weer op tijd zullen rijden. Zeker de treinen vol migranten, bestemming 'ondergang'. Veroorzaakt door politieke leegte, een onderwerp dat ik al eerder beschreef in mijn boek *Vakvereisten voor Politie en Beleid* (2002).

Monopolievorming in het bedrijfsleven en streven naar absolute marktmacht zijn streng verboden en worden met hoge boetes bestreden. Echter, streven naar absolute politieke macht, omwille van de macht zelf, staat iedereen vrij en wordt – de geschiedenis herhaalt zich keer op keer – altijd voorafgegaan door slecht bestuur. Denk nog maar eens aan de Weimar republiek in 1923. Het politiek systeem als lerende organisatie? Vergeet het maar. Dat kan pas gebeuren als een grootscheepse staatkundige operatie eindelijk het kwaliteitsniveau van het parlement – de groep van mensen die met het gezag van bekwaamheid en geschiktheid vaststelt wat het nationaal en het Europees gemeenschappelijk federaal algemeen belang is – opstuwt naar een ongekend hoog niveau.

Let wel: dat betekent geenszins dat de 150 leden van de Tweede Kamer academisch geschoold zouden moeten zijn. Het gaat niet om de graad van scholing maar om de juiste scholing voor de 150 politieke ambtsdragers die het land bijeen moeten houden en – met de grondwet als een rustig bezit – het volk een veilige, gezonde en voorspoedige toekomst moeten garanderen. Een soort scholing die nu nog niet bestaat en die ik in mijn boek van 2023 naar vorm en inhoud schets.

Zoals de KNIL-militairen indertijd streefden naar de hoogste graad van perfectie door het verwerven van de graad van 'Meester op alle wapens' zo moeten we van onze politieke ambtsdragers eisen dat zij Meesters zijn op (a) het vertegenwoordigen van het volk, (b) het vaststellen van het algemeen belang, (c) het bewaken van rechtsstatelijkheid, rechtmatigheid en rechtvaardigheid. Er horen nul komma nul beleidsspecialisten in de Tweede Kamer te zitten; alleen generalisten; geen departementalisering van de Kamer, maar uitsluitend thematisch geïntegreerd werken; de waarden van politieke ideologieën keer op keer tot grondslag maken van progressief wisselende interpretaties van het algemeen belang. Kort en goed: geen Tweede Kamer die zich verlaagt tot bestuur en beleid – het domein van de regering – maar daarbóven bezig zijn met het rusteloos vertegenwoordigen van het volk. Steeds aanwezig in dat volk.

Helaas. De uitslag van de verkiezingen van 22 november 2023 en de hervatting van de gedepartementaliseerde werkwijze van de Kamer in een coalitie van partijen die nog monopolistischer is dan die van CDA en VVD tussen 1977 en 2023, past precies in de betekenis van de eerder getoonde tekening: een steeds verder verval van het politieke systeem. En een bewijs van de juistheid van wat een

ervaren griffier van de Tweede Kamer mij in 2006 toevertrouwde: "Na elke verkiezing komt er een Tweede Kamer die nog slechter is dan de vorige." De chaos die leidde tot de val van het kabinet Schoof 2025 is voorlopig het laatste bewijs van de juistheid van dat inzicht. Het brengt mij tot de uitspraak, vrij naar de Game of Thrones: *"The political winter is coming"*.

Laat me de draad van mijn loopbaan weer oppakken.

In 1983 verliet ik de universiteit Utrecht om een bestuurskundig en juridisch adviesbureau op te richten. Later Klinkers Public Policy Consultants genoemd. Ik heb toen mijn wetenschappelijk werk buiten de universiteit voortgezet: een combinatie van toegepaste en zuivere wetenschap. Met projecten in Nederland en andere landen kon ik mijn aanpak steeds verder verfijnen. De boeken *Beleid begint bij de samenleving* en *Vakvereisten voor Politiek en Beleid* (beide van 2002) zijn min of meer de methodologische afsluiting van dat beleidsmatig werken van onderop.

Even iets terzijde.

Ik heb in de jaren negentig veel genoeg beleefd aan mijn betrokkenheid bij het Steunpunt Ketenbenadering van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat, onder leiding van Ruth van Rossum. De toen door ons ontworpen Ketenbenadering (1992) zie ik nog steeds als een uitstekende analyse van het aanstormende verval van beleid, regelgeving, handhaving, uitvoering en organisatie van ons overheidsfunctioneren. De bron van datgene wat zich na de val van het kabinet Rutte IV in de zomer van 2023 manifesteerde en in aanloop naar de verkiezingen van november 2023 steeds duidelijker werd als "Alles gaat fout, het moet radicaal anders" is toen al, in de jaren negentig door het Steunpunt Ketenbenadering helder in beeld gebracht. Maar in dezelfde tijd waarde een onzinverhaal rond in de rijksadministratie: "Ambtenaren moeten meer politiek gevoelig zijn." In de praktijk is dat verworpen tot "Als ik als minister zeg $2+2=5$ dan verwacht ik van mijn ambtenaren dat ze op basis van die rekensom het beleid voorbereiden." De waarde van de verworpenheden van het Steunpunt Ketenbenadering is nooit voldoende erkend. Hoewel het zeker tot tevredenheid stemt dat het een plaats heeft gekregen in www.beleidskompas.nl van het rijk.

Tot zover de *Methode Klinkers*. Naast het werken aan beleid maken van onderop groeide vanaf 1970 mijn belangstelling voor de creatie van een federaal Europa, gebaseerd op de *Politieke Methode* van Johannes Althusius (± 1600). Protégé van vrijheidsstrijder Willem van Oranje. Of was hij een terrorist? Saillant detail van die Politieke Methode is het gegeven dat het eertijds Minister-President Abraham Kuyper rond 1900 bracht tot zijn adagium *Soevereiniteit in eigen Kring*: alle

staatsrechtelijke en institutionele bouw van een staat moet starten van onderop, beginnend bij de familie.

De wens om federale staatsvorming zo volledig mogelijk te begrijpen deed mij besluiten om in 1996 naar België te verhuizen omdat daar – in een proces met een aantal gedurfde staatsrechtelijke ingrepen sinds 1962 – de gedecentraliseerde eenheidsstaat werd omgevormd tot een constitutionele federale staat. Ik wilde dat van nabij volgen en heb daar de essentie van federale staatsvorming geleerd. Dat is de basis geweest voor mijn inspanningen om mee te werken aan een democratische federale constitutie voor een federaal Europa. Daarover vindt u meer informatie elders in dit document. Het staat in schril contrast met de weerzin van nagenoeg het gehele Nederlandse politieke volk om te begrijpen dat federale staatsvorming van Europa in de nabije toekomst het vierde statensysteem van Europa zal zijn in de evolutie van het Europese statensysteem sinds de 15^e eeuw.

Toekomst

Vanaf begin jaren negentig werk ik nauw samen met Peter Hovens. In de loop der jaren heeft hij zich toegelegd op verdieping en verbreding van de methodologie. Omgedoopt tot de *Methode Samenlevingsbeleid*.

Het resultaat heeft hij vastgelegd in zijn in 2023 verschenen boek *SamenWereld. Hoe het geloof in de politiek en het vertrouwen in de overheid terugkeren* (Politica Scripta 2023). Hij geeft in dat boek nauwgezet aan wat er in onze staat – ook wel bekend als het *Huis van Thorbecke* – in de loop der jaren fout is gegaan: politiek, bestuurlijk, beleidsmatig, juridisch en institutioneel. En wat dus fundamenteel vernieuwd moet worden willen we aan onze kinderen en kleinkinderen een veilige toekomst bieden.

Peter Hovens zal een tweede boek lanceren waarin hij met de Methode Samenlevingsbeleid alle door hem in 2023 gesignaleerde systeemfouten van het *Huis van Thorbecke* gaat aanpakken. Dat impliceert een grootschalige inzet en inbreng vanuit de basis van de samenleving en de uitvoerende diensten van overheden. De aanpak van onderop, de enige aanpak die werkt.

Aanbod

In dit Verzameld Werk zijn hyperlinks geplaatst voor lezers die graag van sommige onderwerpen kennis zouden willen nemen: artikelen, boeken, video's, recensies, lezingen, presentaties. Daaronder ook enkele boeken die gratis in pdf-formaat gedownload kunnen worden. Bij sommige geschriften weet ik niet meer waar en wanneer ze zijn gepubliceerd. Die zijn geduid als *In eigen beheer*.

Als u als blijk van waardering voor toegang tot dit document een donatie wilt geven aan [Save the Children](#) dan wordt dat op prijs gesteld.

De link naar deze website doorsturen wordt op prijs gesteld. Voor nader contact: leoklinkers@me.com.

Met veel dank aan Peter Hovens voor zijn medewerking aan het tot stand komen van dit Verzameld Werk. In mijn eentje was mij dit niet gelukt.

Leo Klinkers
Juli 2025